

ABŞERON RAYONUN 3D RELYEF MODELİ HAQQINDA

Məmmədov Ayxan İlqar oğlu, Magistr II kurs

mammadoff.ayxan@gmail.com

Elmi rəhbər i.e.n., Dosent., Mübariz İsmayilov

Mübariz.ismayilov@mida.gov.az

Bakı Dövlət Universiteti

Xülasə: Xəzər dənizinin qərb tərəfində yerləşmiş Abşeron torpağının tarixi qədim köklərə qədər gedib çıxmışdır. Məhz tarixə nəzər yetirsək, qeyd-şətsiz belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, Abşeron torpağı dünyanın bütün dövrlərində ulu Xəzər dənizi kimi məşhurdur. Çünki Abşeron qeyd olunduğu qədər, əsrlər, tarixi günlər boyu möcüzələr diyarı kimi məşhurdur. Belə ki, dünyanın müxtəlif, cürbəcür ölkələrindən bir çox fərqli soykökə sahib olan insanlar zaman-zaman buraya köç etmiş, bu torpaqda həyat təşəkküllərini tapmışlar. Tarixi fikirlərə görə, sivilizasiyamızın, cəmiyyətimizin ən qədim dinlərindən hesab olunan zərdüştlüyün əsası da məhz Abşeronda qoyulmuşdur. Lakin zamanın tələbləri və axarı nisbində cərəyan edən hadisələr burada dini inancların, təriqətlərin kəsişmə nöqtəsini qoymuşdur. İqlimin quraqlığı arid-denudasiya, şoranlaşma-deflyasiya relyef formalarının daha geniş ərazidə yayılmasına səbəb olmuşdur. İqlim şəraitinə uyğun olaraq yarımada da humusun miqdarının az olduğu (1-1,5%) boz və boz-qonur torpaqlar daha geniş yayılmışdır.

Açar sözlər : relyef, iqlim, torpaq, forma, region

Giriş

Abşeron rayonu Xəzər dənizinin qərb tərəfində yerləşir. Onun tarixi qədim dövrlərə gedib çıxır. Bu tarixə nəzər yetirmiş olsaq, Abşeron torpağı dünyanın bütün zamanlarında Ulu Xəzər kimi dənizi kimi tanınmışdır. Ona görə ki Abşeron Rayonuna tarixi əsrlər boyunca Möcüzələr diyarı kimi baxılmışdır. Belə desək dünyanın müxtəlif hər cürə ölkələrindən bir çox fərqli nəsillərə sahib insanlar buraya yollanmış, bu torpaqlarda öz yuvalarını qurmuşlar. Tarixi fikirlərə nəzər yetirsək, Zərdüştlük dininin bünövrəsi Abşerom rayonunda qoyulmuşdur. Amma zaman keçdikcə baş verən hadisələr burada dini inancların və təriqətlərlər uyğunlaşmışdır. Çox qədim dövrlərə gedib çıxsaq, Abşeron rayonunda atəşpərəstlik, yəhudi xristian dinləri çox yayılmışdır. Abşeron rayonunun Xəzər dənizinin sahilində insanlar yaşayır, və fərqli tayfalar bir biri ilə firavanlıqla rəftar edirlər.

Bu davranışlar hətta bu dövrümüzdədə davam etməkdədir. Ona görə ki, Abşeronda yaşayan insanların yaddaşında onlarda olan adət-ənənələrə görə bu inanc və sitayişlərə inanmaları onların həm məişət həyatında, həm də folklorunda dərin iz qoymuşdur. Belə nümunə çəksək Qədim Ərəbistanda Xəzəri dünyanın böyrəkləri adlandırmışlar. Bu böyrəklərdən biri Dənizin şimalı, digəri isə Cənubun çökəkliyidir. Abşeron Rayonu Xəzər dənizinin qərb sahilində yerləşir. Həmçinin Qobustan rayonu, Sumqayıt şəhəri, Bakı şəhərinin Sabunçu, Qaradağ və Binəqədi rayonları Abşeron rayonu ilə həmsərhəd ərazidə yerləşir.

Quru Subtropik iqlim qurşağında yerləşən bu Rayon tipinə görə yarımsəhra quru və çöl iqliminə ayrılır. 1963-cü il Yanvarın 4 -də bu rayon yaranmışdır. Həmçinin bu dövrümüze baxsaq Abşeron rayonu Azərbaycanın inzibati ərazi vahidi kimi 1963-cü ildə yaradılmışdır. Bu rayonun inzibati ərazi vahidliyinə Bakı şəhərinin 15 kəndi daxil edilmişdir. Bunuda deyək ki Abşeron ərazisinin genişliyinə görə Respublikamızın ən böyük rayonu hesab edilir. Ancaq Abşeron özlüyündə daha da çox geniş coğrafi məkanı - 3702 kv.km-lik olan yarımadaı əhatə etmişdir. Ona görə də Bütün dünyada əsrlər boyu bu yarımada əfsanəvi möcüzələr diyarı kimi tanınmışdır. Bu möcüzələr bu günümüzədədə davam etməkdədir. Bunuda qeyd edək ki, bu Rayonda qəsəbə və kəndlərdə XIV-XVII-əslərdə tarixi abidələr, məscid, ovdan və karxanalar aşkar olmuşdur. Abşeron rayonunun qədim tarixi abidələrinə bunlar aiddir: Xırdalanda Məşədi İmambaxış hamamı, Hacı Həsən ovdanı, Novxanıda XVII əsrdə tikilmiş Şah Sultan Hüseyn məscidi. Abşeron rayonunda hələ qədim dövrlərdən bəri Masazırda XV əsrdə tikilən "Xan bağı" türbəsi, Məmmədli kəndində olan "Yanar dağ", Ağ məscid və başqa tarixi abidələr məskunlaşmadan və orada mədəniyyətin inkişaf etməsindən xəbər verir. XIX əsrə aid dörd ədəd "Dəvəlik" adlanan təsərrüfat tikilisi Güzdək qəsəbəsi ərazisində yerləşir. Teymur Həmidova, Məlik və Məmməd Rzayevlərə aid bu tikililər təsərrüfat məqsədilə istifadə olunmasa da qorunub saxlanılır.

Su ilə təmin olunmuş Qədim Abşeron kəndlərində olan övdanlar Güzdək və Xırdalan yaşayış məntəqələrinin ərazisində hələdə qalmaqdadır. Fatmayıda, Digahda, Masazırda, Hökməlidə və Sarayda XIII-XVIII əsrlərə aid türbələrin və s. qalıqları rayonun ərazisində vardır. Həmçinin digər abidələrin də adını çəkmək olar. Bu Rayonda kənd və qəsəbələrdən savayı, müasir şəhərin inkişafı və tərəqqisi ilə hər kəsi heyran edir. Əvvəllər Xırdalan qəsəbə kimi tanınsada, lakin indi Abşeronun döyünən ürəyi kimi qələmə versək fikrimizdə yanılmarıq. Masazır, Saray, Hökməli, Novxanı, Mehdiabad, Ceyranbatan, Aşağı Güzdək,

Məmmədli, Fatmayı, Qobu, Güzdək, Digah, Görədil Pirəkəşkül bu qəsəbələr Abşeronda bu gün xüsusi özəlliklərə və tarixlərə malik olduğu üçün öz potensialları ilə öndə getməklə bu rayonun inkişafında və tərəqqisində çox mühim rol oynayır. Bakı və Sumqayıt şəhərlərinin əhalisini kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin etmək bu Rayonun qurulmasında əsas məqsədi olmuşdur. Bu rayon 15 inzibati ərazi dairəsi: 1 şəhər, 8 qəsəbə və 6 kənd yerləşir.

Abşeron rayonu 04 yanvar 1963-cü ildə təşkil edilmişdir. Abşeron yarımadasında yerləşən rayon Abşeron iqtisadi zonasına daxildir. Rayonun ərazisi 1966,1 kvadrat kilometrdir. 1-10 oktyabr 2019-cu il tarixində Azərbaycan Respublikasında keçirilən əhalinin siyahıya alınması zamanı Abşeron rayonu ərazisində yaşayanların sayı 510439 nəfər olmuşdur. Abşeron rayonunun ərazisində torpaqlarımızın işğalı nəticəsində isə 42511 nəfər (11494 ailə) məcburi köçkün müvəqqəti məskunlaşmışdır.

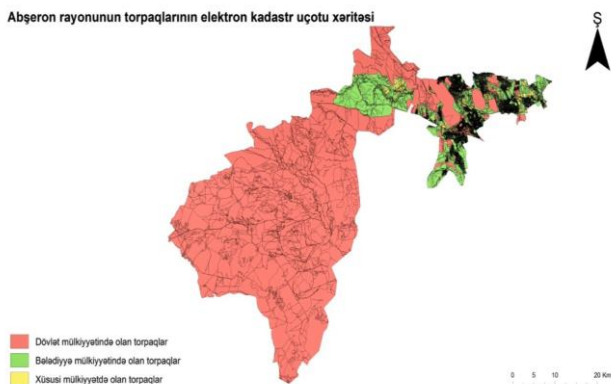
Abşeron rayonunun ərazisində Ermənistan respublikasından etnik təmizləmə nəticəsində 3327 nəfər qaçqın, torpaqlarımızın işğalı nəticəsində isə 35029 nəfər məcburi köçkün müvəqqəti məskunlaşmışdır.

Abşeron rayonu iqlimi- Abşeron rayonu ərazisində yayı quraq keçən mülayim-isti yarımsəhra iqlimi hakimdir. Havanın orta temperaturu 10-14°C, yanvarın temperaturu - 3°C, iyulunku isə 20-27°C arasındadır. Günəşli saatların illik miqdarı 2440-2445 saat, ümumi günəş radiasiyasının illik miqdarı 130-135 kkal/sm², illik yağıntının miqdarı isə 200-250 mm-ə çatır. Rütubət çatışmazlığı 700-945 mm təşkil edir. Nisbi rütubətlik il ərzində cüzi (20-30%) və zəifdir (30-50%). Bütün Abşeron yarımadası üçün eyni iqlim şəraiti xarakterikdir, lakin onun landşaftları relyefin hündürlüyündən, meyilliyindən, parçalanmasından asılı olaraq müxtəlif sahələrdə nisbətən fərqlənir.

Sahillərini Xəzər dənizinin yuduğu Abşeron xüsusilə öz qumlu çimərlikləri və çoxsaylı bağ evləri olan qəsəbələri ilə məşhurdur. Bura paytaxt sakinlərinin yay aylarında vaxtlarını keçirmələri üçün ən sevimli yerdir. Bakının yaxınlığında yerləşən dənizkənarı kurortlar – Mərdəkan, Buzovna, Zugulba, Bilgəh, Pirsağı, Şıx, Novxanı və sairləri mövsüm vaxtı ölkənin hər tərəfindən və xaricdən istirahətə gələnlərlə dolur. Yerli Sahillərini Xəzər dənizinin yuduğu Abşeron xüsusilə öz qumlu çimərliklərin inkişaf etmiş infrastrukturu – otel, akvapark, restoran və sairin olması plyaj və müalicə turizmi -nin bütün növlərinin inkişafı üçün əlverişli imkanlar yaradır.

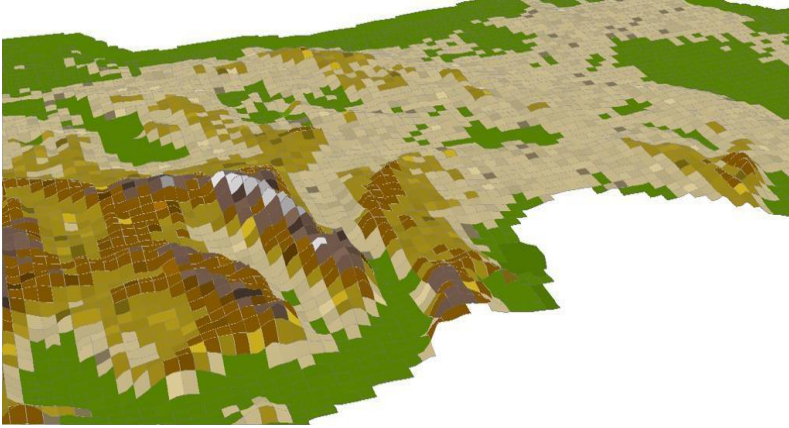
Abşeronda müxtəlif balneoloji kurortlar (yarımadada çoxlu palçıq vulkanları mövcuddur), müalicəxanalar, uşaq sanatoriyaları (vərəm, revmatizm xəstələri üçün, sümük vərəminin xəstəliyi), istirahət evləri, yay düşərgələri yerləşir.

Qədim zamanlardan məskunlaşmış Abşeron yarımadasında bir sıra tarixi abidələr: Nardaran qəsəbəsində XVI əsrin hündür qülləli Nardaran qalası, Mərdəkan qəsəbəsində Dairəvi qala (1232-ci il) və Dördbucaqlı qala (XII əsr), Suraxanı qəsəbəsində “Atəşgah” od məbədi (XVII-XVIII əsrlər), Ramana kəndində XVI əsrin ortalarına aid olan qala və digərləri qalmışdır.

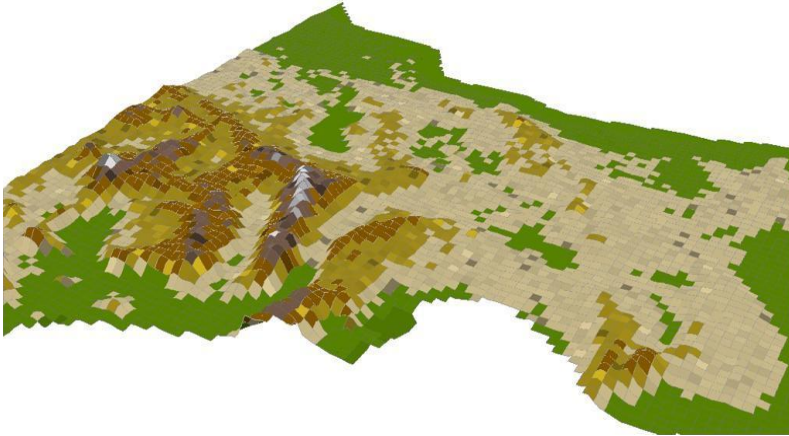

Şəkil 1. Abşeron rayonu torpaqlarının elektron uçot xəritəsi

Hidroqrafik şəbəkə demək olar ki bu rayonda yoxdur. Ancaq onu Sumqayıtçayın aşağı axınları və bir hissəsi yayda quruyan bir neçə duzlu göllərdə tapmaq mümkündür. Onların yaranması və inkişafı göl-şorakətləşmə-deflyasiya prosesləri ilə bağlıdır. Bunuda qeyd edək ki, onlar ilin soyuq dövründə su ilə dolur, yayda isə dibdə çökən gilli materialardan mövcud nazik pərdə formasında olan duzlu qabıq şoranlıqları yadırlar. Arid-denudasiya, şoranlaşma-deflyasiya relyef formalarının geniş yayılmasına iqlimin quraqlığı səbəb olmuşdur. Həmçinin bu yarımadada iqlim şəraitinə uyğun humusun miqdarının az olduğu (1-1,5%) boz və boz-qonur torpaqlar çox geniş yayılmışdır. Quraq iqlim şəraitində müsbət formalı relyef sahələri aşınma prosesinin intensivliyindən asılı olaraq primitiv və ibtidai torpaqlar daha çox üstünlük təşkil edir. Şrakətləşmiş torpaqlar axarsız çökəkliklərdə və zəif axımı olan düzənliklərdə yaranmışdır.

Şəkil 2. Abşeron rayonunun 3d relyef forması

Şəkil.3. Abşeron rayonunun 3d relyef forması

Nəticələr.

1. Abşeron torpağı Xəzər dənizinin qərb sahilində yerləşib. Onun tarixi çox qədim zamanlara gedib çıxmışdır bu tarixi mənbələrə baxsaq heç bir mane olmadan belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, Abşeron torpağı dünyanın bütün dövrlərində ulu Xəzər dənizi kimi tanınmışdır.
2. Bakı və Sumqayıt şəhərlərinin əhalisini kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin etmək bu rayonun əsas məqsədlərindən biri olmuşdur. Abşeron rayonunda 15 inzibati ərazi dairəsi yəni 1 şəhər, 8 qəsəbə və 6 kənd vardır.
3. Abşeron rayonu ərazisində olan iqlimə yayı quraq keçən mülayim-isti yarımsəhra iqlimi aiddir. Burada Havanın orta temperaturu 10-140C, yanvarın temperaturu - 30C, iyulunku isə 20-270C arasında olur. Günəşli saatların illik miqdarı 2440-2445 saat, ümumi günəş radiasiyasının illik miqdarı 130-135 kkal/sm², illik yağıntının miqdarı isə 200-250 mm-ə çatır. Burada Rütubət çatışmazlığı isə 700-945 mm-dir.

4. Bu Rayonun ərazisi 1966,1 kvadrat kilometrdir. 1-10 oktyabr 2019-cu il tarixində Azərbaycan Respublikasında əhalinin siyahıya alınması keçirilib. Və bu zaman Abşeron rayonu ərazisində yaşayanların sayı 510439 nəfərə çatmışdır. Torpaqlarımızın işğalı nəticəsində isə bu ərazidə 42511 nəfər (11494 ailə) məcburi köçkün müvəqqəti olaraq, məskunlaşmışdır.
5. Arid-denudasiya, şoranlaşma-deflyasiya relyef formalarının geniş yayılmasına İqlimin quraqlığı səbəb olmuşdur. Bu yarımada İqlim şəraitinə uyğun olaraq humusun miqdarının az olduğu (1-1,5%) boz və boz-qonur torpaqlar çox geniş yayılmışdır.
6. Quraq iqlim şəraitində müsbət formalı relyef sahələri aşınma prosesinin intensivliyindən asılı olaraq burada primitiv və ibtidai torpaqlar daha çox üstünlük təşkil edir. Şorakətləşmiş torpaqlar axarsız çökəkliklərdə və zəif axımı olan düzənliklərdə yaranmışdır.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. E.K.Əlizadə Q.İ.Rüstəmov E.C.Kərimova. Abşeron yarımadasının müasir landşaftlarının ekogeokimyəvi xüsusiyyətləri. Monoqrafiya.Bakı."Avropa". 2015.245 səh.
2. <https://sesqazeti.az/news/analytics/344222.html>
3. <https://absheronxeber.az/movqe.html>
4. https://www.wiki.az-az.nina.az/Abşeron_rayonu_iqlimi.html
5. <https://e-qanun.az/framework/4797>

3D RELIEF OF ADERON DISTRICT ABOUT THE MODEL

Mammadov Aykhan

Summary: The history of the land of Absheron, located on the west coast of the Caspian Sea, goes back to ancient sources. When referring to historical sources, it is possible to come to the conclusion that the land of Absheron is as famous as the great Caspian Sea in all times of the world. Because, as mentioned, Absheron has been known as a land of miracles for centuries. So, people with many different beliefs from different countries of the world flocked here from time to time and found their way of life in this land. According to historical considerations, Zoroastrianism, considered one of the oldest religions of our civilization, was founded in Absheron. The drought of the climate has led to the wide spread of arid-denudation, salinization-deflation landforms. In accordance with the climatic conditions, gray and gray-brown soils with a low amount of humus (1-1.5%) are common in the peninsula. Depending on the intensity of the erosion process, primitive and primitive soils prevail in the areas of positive relief. In drainless depressions and low-flowing plains, silty soils are formed.

Keywords: relief, climate, soil, form, region

О МОДЕЛИ 3D РЕЛЬЕФ АБШЕРОНСКОГО РАЙОНА

Мамедов Айхан

Резюме: История земли Абшерона, расположенной на западном побережье Каспийского моря, восходит к древним истокам. При обращении к историческим источникам можно прийти к выводу, что земля Апшерона так же известна, как великое Каспийское море во все времена мира. Потому что, как уже упоминалось, Абшерон веками был известен как страна чудес. Так вот, время от времени сюда стекались люди самых разных верований из разных стран мира и находили свой жизненный путь на этой земле. Согласно историческим соображениям, зороастризм, считающийся одной из древнейших религий нашей цивилизации, был основан на Апшероне. Засушливость климата привела к широкому распространению аридно-денудационных, засоленно-дефляционных форм рельефа. В соответствии с климатическими условиями на полуострове распространены серые и серо-бурые почвы с низким содержанием гумуса (1-1,5%). В зависимости от интенсивности эрозионного процесса на участках положительного рельефа преобладают примитивные и примитивные почвы. В бессточных котловинах и маловодных равнинах формируются илистые почвы.

Ключевые слова: рельеф, климат, почва, форма, регион